

وزرات علوم و تحقیقات و فناوری

دانشکده‌ی فرش گروه پژوهش هنر

پایان نامه

جهت اخذ درجه‌ی کارشناسی ارشد

رشته پژوهش هنر

عنوان:

مطالعه تطبیقی موضوعی نقش های اسطوره ای در مجالس

نگارگری شاهنامه های عصر صفوی و قاجار

پژوهشگر:

حدیث حبیب پور

استاد راهنما:

دکتر فاطمه اکبری

استاد مشاور:

آقای عبدالله میرزایی

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
فصل اول : مقدمه و کلیات تحقیق	۱
۱-۱- مقدمه.....	۲
۲-۱- کلیات تحقیق.....	۳
۱-۲-۱- تعریف مسأله و بیان سوالات تحقیق.....	۳
۲-۲-۱- فرضیه های تحقیق.....	۴
۳-۲-۱- اهداف تحقیق.....	۴
۴-۲-۱- روش تحقیق و گردآوری اطلاعات.....	۴
۵-۲-۱- جنبه های جدید بودن و نوآوری تحقیق.....	۵
۶-۲-۱- اهمیت و ضرورت موضوع تحقیق.....	۵
۷-۲-۱- پیشینه و شرح موضوع.....	۶
فصل دوم : نگارگری شاهنامه در عصر صفویه و قاجار	۷
۱- ۲- تاریخچه شاهنامه نگاری در ایران.....	۸
۲- ۲- زمینه فرهنگی و هنری عصر صفوی.....	۹

- ۲-۳- ویژگی عمومی نگارگری در عصر صفوی..... ۱۱
- ۲-۴- مکاتب هنری در عصر صفوی..... ۱۲
- ۲-۴-۱- مکتب تبریز ۱۲
- ۲-۴-۱-۱- هنرمندان نگارگر مکتب تبریز ۱۳
- ۲-۴-۱-۲- نسخه‌های مصور شاهنامه در مکتب تبریز ۱۷
- ۲-۴-۲- مکتب قزوین..... ۱۹
- ۲-۴-۲-۱- هنرمندان نگارگر مکتب قزوین..... ۱۹
- ۲-۴-۲-۲- نسخه‌های مصور شاهنامه در مکتب قزوین..... ۲۱
- ۲-۴-۳- مکتب اصفهان..... ۲۲
- ۲-۴-۳-۱- هنرمندان نگارگر مکتب اصفهان ۲۳
- ۲-۴-۳-۲- نسخه‌های مصور شاهنامه‌های مکتب اصفهان..... ۲۵
- ۲-۵- زمینه فرهنگی و هنری عصر قاجار ۲۶
- ۲-۶- ویژگی عمومی نگارگری مکتب قاجار ۲۹
- ۲-۷- ورود صنعت چاپ ۳۰
- ۲-۸- نسخه‌های مصور شاهنامه در مکتب قاجار ۳۲
- ۲-۹- هنرمندان نگارگر نسخه‌های شاهنامه در عصر قاجار..... ۳۴
- فصل سوم: نگاره‌های منتخب شاهنامه‌های عصر صفوی و قاجار ۳۷**
- ۳-۱- فردوسی ۳۸
- ۳-۲- شاهنامه ۳۹

۳-۳	حماسه‌های اسطوره‌ای شاهنامه	۴۰
۴-۳	عناصر اسطوره‌ای منتخب از شاهنامه و نگاره‌های مربوط به آنها	۴۱
۳-۴-۱	رستم، پهلوانی اسطوره‌ای	۴۱
۳-۴-۱-۱	نگاره‌های مربوط به اسطوره‌ی رستم	۴۷
۳-۴-۲	اسطوره‌ی ضحاک	۸۸
۳-۴-۲-۱	نگاره‌های مربوط به اسطوره‌ی ضحاک	۸۹
۳-۴-۳	اسطوره‌ی سیاوش	۱۰۷
۳-۴-۳-۱	نگاره‌های مربوط به اسطوره‌ی سیاوش	۱۰۹
۳-۴-۴	اسطوره‌ی زال	۱۲۴
۳-۴-۴-۱	نگاره‌های مربوط به اسطوره‌ی زال	۱۲۶
۳-۴-۵	اسطوره‌ی اژدها	۱۳۹
۳-۴-۵-۱	نگاره‌های مربوط به اسطوره‌ی اژدها	۱۴۱
۱۵۸	فصل چهارم: ارائه و تجزیه و تحلیل یافته‌ها	
۴-۱-۱	یافته‌های ۳-۳-۱	۱۵۹
۴-۲-۲	یافته‌های ۳-۳-۲	۱۶۳
۴-۳-۳	یافته‌های ۳-۳-۳	۱۶۵
۴-۴-۴	یافته‌های ۳-۳-۴	۱۶۶
۴-۵-۵	یافته‌های ۳-۳-۵	۱۶۷
۱۶۹	نتیجه‌گیری	
۱۷	فهرست منابع و مأخذ	

فهرست تصاویر

عنوان

صفحه

- تصویر ۳-۱- بخشی از مجلس "رستم در خواب و رخس در حال درگیری با شیر" (سودآور ۱۳۸: ۱۶۵). ۴۴.....
- تصویر ۳-۲- بخشی از مجلس "رستم در خواب و رخس در حال درگیری با شیر" (سودآور ۱۳۸: ۱۴۸). ۴۵.....
- تصویر ۳-۳- مجلس "کشتن رستم پیل سپید را" شاهنامه قزوین ۹۵۵-۱۰۰۵ (آژند ۱۳۸۵: ۴۳). ۴۷.....
- تصویر ۳-۴- مجلس "کشته شدن فیل به دست رستم" شاهنامه رشیدا (آژند ۱۳۸۵: ۶۱). ۴۸.....
- تصویر ۳-۵- مجلس "کشته شدن فیل به دست رستم" شاهنامه میرزا صالح (شریفزاده ۱۳۷۰: ۶۷). ۴۹.....
- تصویر ۳-۶- مجلس "کشته شدن فیل به دست رستم" بمبئی، ۱۲۶۲ (اولریش ۱۳۸۴: ۳۵). ۵۰.....
- تصویر ۳-۷- مجلس "کشته شدن فیل به دست رستم" تهران ۱۲۶۵-۶۷ (اولریش ۱۳۸۴: ۳۶). ۵۱.....
- تصویر ۳-۸- مجلس "کشته شدن فیل به دست رستم" بمبئی، ۱۲۶۶ (اولریش ۱۳۸۴: ۳۶). ۵۲.....
- تصویر ۳-۹- مجلس "کشته شدن فیل به دست رستم" تبریز ۱۲۷۵ (اولریش ۱۳۸۴: ۳۷). ۵۲.....
- تصویر ۳-۱۰- مجلس "کشته شدن فیل به دست رستم" تهران ۱۳۰۷ (اولریش ۱۳۸۴: ۳۷). ۵۳.....
- تصویر ۳-۱۱- مجلس "کشته شدن فیل به دست رستم" تبریز، ۱۳۱۶، (اولریش ۱۳۸۴: ۳۹). ۵۴.....
- تصویر ۳-۱۲- مجلس "نبرد رستم و اکوان دیو" نسخه شاه محمود قرن ۱۰ ق (شریفزاده ۱۳۷۰: ۱۶۵). ۵۶.....
- تصویر ۳-۱۳- مجلس "نبرد رستم و اکوان دیو" نسخه صفوی قرن ۱۰ ق (نجفی ۱۳۱۴: ۲۳۱). ۵۷.....
- تصویر ۳-۱۴- مجلس "نبرد رستم و اکوان دیو" (شریفزاده ۱۳۷۰: ۳۰۲). ۵۸.....
- تصویر ۳-۱۵- مجلس "نبرد رستم و اکوان دیو" شاهنامه رشیدا (شاهپسند ۱۳۸۸: ۱۳۹). ۵۹.....
- تصویر ۳-۱۶- مجلس "نبرد رستم و اکوان دیو" شاهنامه میرزا صالح (شریفزاده ۱۳۷۰: ۱۷۳). ۶۰.....

- تصویر ۳-۱۷- مجلس "نبرد رستم و اکوان دیو" شاهنامه داوری (غضبانپور ۱۳۷۶: ۱۳۰)..... ۶۱
- تصویر ۳-۱۸- مجلس "نبرد رستم و اکوان دیو" بمبئی ۱۲۶۲ (اولریش ۱۳۸۴: ۱۶۸)..... ۶۲
- تصویر ۳-۱۹- مجلس "نبرد رستم و اکوان دیو" تهران ۱۲۶۵ - ۶۷ (اولریش ۱۳۸۴: ۱۶۷)..... ۶۳
- تصویر ۳-۲۰- مجلس "نبرد رستم و اکوان دیو" بمبئی، ۱۲۶۶ (اولریش ۱۳۸۴: ۱۶۹)..... ۶۴
- تصویر ۳-۲۱- مجلس "نبرد رستم و اکوان دیو" تبریز ۱۲۷۵ (اولریش ۱۳۸۴: ۱۷۰)..... ۶۵
- تصویر ۳-۲۲- مجلس "نبرد رستم و اکوان دیو" تهران ۱۳۰۷ (اولریش ۱۳۸۴: ۱۷۱)..... ۶۵
- تصویر ۳-۲۳- مجلس "رستم دیو سفید را می کشد" (سودآور ۱۳۸۴: ۱۹۹۲)..... ۶۸
- تصویر ۳-۲۴- مجلس "نبرد رستم و دیو سفید" نسخه محمد کاتب قرن ۱۰ق (نجفی ۱۳۷۰: ۱۲۳)..... ۶۹
- تصویر ۳-۲۵- مجلس "نبرد رستم و دیو سفید" نسخه قرن ۱۰ق (نجفی ۱۳۷۰: ۱۳۴)..... ۷۰
- تصویر ۳-۲۶- مجلس "کشتن دیو سفید به دست رستم" (شایسته فر ۱۳۸۹: ۸۵)..... ۷۰
- تصویر ۳-۲۷- مجلس "کشتن رستم دیو سفید را" شاهنامه رشیدا (آزند ۱۳۸۵: ۹۳)..... ۷۱
- تصویر ۳-۲۸- مجلس "کشتن رستم دیو سفید را" (شاهپسند ۱۳۸۸: ۱۴۰)..... ۷۳
- تصویر ۳-۲۹- مجلس "نبرد رستم و دیو سفید" بمبئی ۱۲۶۲ (اولریش ۱۳۸۴: ۶۸)..... ۷۴
- تصویر ۳-۳۰- مجلس "نبرد رستم و دیو سفید" تهران ۱۲۶۵ - ۶۷ (اولریش ۱۳۸۴: ۶۷)..... ۷۴
- تصویر ۳-۳۱- مجلس "نبرد رستم و دیو سفید" بمبئی، ۱۲۶۶ (اولریش ۱۳۸۴: ۶۸)..... ۷۶
- تصویر ۳-۳۲- مجلس "نبرد رستم و دیو سفید" تبریز، ۱۳۱۶ (اولریش ۱۳۸۴: ۷۱)..... ۷۶
- تصویر ۳-۳۳- مجلس "نبرد رستم و دیو سفید" تهران ۱۳۰۷ (اولریش ۱۳۸۴: ۷۰)..... ۷۷
- تصویر ۳-۳۴- مجلس "کشته شدن سهراب" شاهنامه رشیدا (شاهپسند ۱۳۸۸: ۱۳۹)..... ۸۰
- تصویر ۳-۳۵- مجلس "نبرد رستم و سهراب" نسخه صفوی قرن ۱۰ق (شریف زاده ۱۳۷۰: ۱۳۹)..... ۸۱
- تصویر ۳-۳۶- مجلس "نبرد رستم و سهراب" شاهنامه داوری (غضبانپور ۱۸۷۶: ۵۶)..... ۸۲

- تصویر ۳-۳۷- مجلس "نبرد رستم و سهراب" بمبئی ۱۲۶۲ (اولریش ۱۳۸۴: ۹۰)..... ۸۳
- تصویر ۳-۳۸- مجلس "نبرد رستم و سهراب" تهران ۱۲۶۵-۶۷ (اولریش ۱۳۸۴: ۸۹)..... ۸۳
- تصویر ۳-۳۹- مجلس "نبرد رستم و سهراب" بمبئی، ۱۲۶۶ (اولریش ۱۳۸۴: ۹۱)..... ۸۴
- تصویر ۳-۴۰- مجلس "نبرد رستم و سهراب" تبریز ۱۲۷۵ (اولریش ۱۳۸۴: ۹۲)..... ۸۵
- تصویر ۳-۴۱- مجلس "نبرد رستم و سهراب" تهران ۱۳۰۷ (اولریش ۱۳۸۴: ۹۲)..... ۸۵
- تصویر ۳-۴۲- مجلس "نبرد رستم و سهراب" تبریز، ۱۳۱۶ (اولریش ۱۳۸۴: ۹۳)..... ۸۶
- تصویر ۳-۴۳- بخشی از مجلس "پیدایش مار بر دوش ضحاک" برگگی از شاهنامه‌ی شاه‌طهماسب (اثباتی ۱۳۸۴: ۲۳۳)..... ۸۹
- تصویر ۳-۴۴- قسمتی از نگاره‌ی "کاوه طومار ضحاک را پاره میکند"، منسوب به قدیمی شاهنامه شاه طهماسبی (اثباتی ۱۳۸۴: ۲۳۵)..... ۹۰
- تصویر ۳-۴۵- مجلس "کابوس ضحاک" اثر میرمصور شاهنامه شاه‌طهماسبی، تبریز (کورکیان ۱۳۷۷: ۳۵)..... ۹۱
- تصویر ۳-۴۶- مجلس "مرگ ضحاک" منسوب به سلطان محمد شاهنامه‌تھماسب (ولش ۱۳۸۴: ۷۳)..... ۹۲
- تصویر ۳-۴۷- مجلس "اخترشناسان سرنوشت ضحاک را به او میگویند" شاهنامه تھماسبی www.metmuseum.org..... ۹۴
- تصویر ۳-۴۸- مجلس "بر تخت نشستن ضحاک"، شاهنامه شاه اسماعیل ثانی منسوب به میرزین‌العابدین، (آژند ۱۳۸۴: ۵۶)..... ۹۵
- تصویر ۳-۴۹- مجلس "ضحاک بر تخت سلطنت" کتاب شاهنامه های ایرانی نسخه صفوی، قرن ۱۰، (نجفی ۱۳۱۴: ۶۷۱)..... ۹۵
- تصویر ۳-۵۰- مجلس "نبرد فریدون با ضحاک" مکتب اصفهان (شریف زاده ۱۳۷۰: ۸۰)..... ۹۷
- تصویر ۳-۵۱- مجلس "اعدام ضحاک" منسوب به محمد یوسف شاهنامه رشیدا (آژند ۱۳۸۴: ۹۶)..... ۹۸
- تصویر ۳-۵۲- مجلس "به میخ شدن ضحاک به کوه دماوند" شاهنامه‌ی فردوسی (شاه‌پسند ۱۳۸۸: ۱۳۹)..... ۹۹

- تصویر ۳-۵۳- مجلس "ضحاک بر تخت سلطنت" منسوب به یک هنرمند ناشناس، نسخه‌ی بمبئی سال ۱۲۶۲ (اولریش ۱۳۸۴: ۹۷)..... ۱۰۰
- تصویر ۳-۵۴- مجلس "ضحاک بر تخت سلطنت" منسوب به میرزا علی قلی خویی تهران ۱۲۶۵-۶۷ (اولریش ۱۳۸۴: ۹۷)..... ۱۰۱
- تصویر ۳-۵۵- مجلس "ضحاک بر تخت سلطنت" بمبئی، علی اکبر، (اولریش ۱۳۸۴: ۹۸)..... ۱۰۱
- تصویر ۳-۵۶- مجلس "ضحاک بر تخت سلطنت" منسوب به استادستار تبریز ۱۲۷۵ (اولریش ۱۳۸۴: ۹۸)..... ۱۰۲
- تصویر ۳-۵۷- مجلس "ضحاک بر تخت سلطنت" منسوب به مصطفی تهران ۱۳۰۷ (اولریش ۱۳۸۴: ۹۹)..... ۱۰۲
- تصویر ۳-۵۸- منسوب به عبدالحسین کربلایی حسن نقاش تبریز ۱۳۱۶ (اولریش ۱۳۸۴: ۹۹)..... ۱۰۳
- تصویر ۳-۵۹- مجلس "به تخت نشستن ضحاک"، منسوب به آقا لطفعلی صورتگر، شاهنامه داوری (شریف-زاده ۱۳۷۰: ۲۳۴)..... ۱۰۴
- تصویر ۳-۶۰- منسوب به عبدالوهاب شاهنامه شاه طهماسبی (اثباتی ۱۳۸۴: ۲۶۱)..... ۱۰۹
- تصویر ۳-۶۱- گذر سیاوش از آتش (نجفی ۱۳۱۴: ۴۵۳)..... ۱۱۰
- تصویر ۳-۶۲- مجلس "سیاوش برای اثبات بی‌گناهی خود آزمون آتش را می‌گذرانند"، شاهنامه شاه-اسماعیلی (کورکیان ۱۳۷۳: ۲۱۲)..... ۱۱۱
- تصویر ۳-۶۳- مجلس "گذر سیاوش از آتش" نسخه صفوی قرن ۱۰ (نجفی ۱۳۱۴: ۱۶۷)..... ۱۱۲
- تصویر ۳-۶۴- مجلس "گذر سیاوش از آتش" نسخه شاه محمد کاتب قرن ۱۰ (شریف‌زاده ۱۳۷۰: ۱۸۷)..... ۱۱۳
- تصویر ۳-۶۵- مجلس "گذر سیاوش از آتش" نسخه قرن ۱۰ (شریف‌زاده ۱۳۷۰: ۲۱۱)..... ۱۱۴
- تصویر ۳-۶۶- مجلس "گذشتن سیاوش از آتش" شاهنامه فردوسی (شریف‌زاده ۱۳۷۰: ۵۶)..... ۱۱۵
- تصویر ۳-۶۷- مجلس "گذشتن سیاوش از آتش" شاهنامه قوام‌بن محمد شیرازی (اثباتی ۱۳۸۴: ۳۲۷)..... ۱۱۶
- تصویر ۳-۶۸- مجلس "گذر سیاوش از آتش" بمبئی تصویرگر یک هنرمند ناشناس (اولریش ۱۳۸۴: ۱۰۱)..... ۱۱۷
- تصویر ۳-۶۹- مجلس "گذر سیاوش از آتش" میرزا علی قلی خویی (اولریش ۱۳۸۴: ۱۰۲)..... ۱۱۸
- تصویر ۳-۷۰- مجلس "گذر سیاوش از آتش" بمبئی، علی اکبر (اولریش ۱۳۸۴: ۱۰۳)..... ۱۱۹

- تصویر ۳-۷۱- مجلس "گذر سیاوش از آتش" استاد ستار (اولریش ۱۳۸۴: ۱۰۳)..... ۱۱۹
- تصویر ۳-۷۲- مجلس "گذر سیاوش از آتش" منسوب به مصطفی (اولریش ۱۳۸۴: ۱۰۴)..... ۱۲۰
- تصویر ۳-۷۳- مجلس "گذر سیاوش از آتش" عبدالحسین کربلایی نقاش (اولریش ۱۳۸۴: ۱۰۵)..... ۱۲۱
- تصویر ۳-۷۴- قسمتی از نگاره "تولد زال" منسوب به میر مصور برگی از شاهنامه شاه تهماسبی (اثباتی ۱۳۸۴: ۲۴۷)..... ۱۲۶
- تصویر ۳-۷۵- مجلس "سیمرغ" از زال نگهداری می کند، عبدالعزیز نسخه شاهنامه شاه تهماسبی (کورکیان ۱۳۷۷: ۳۳)..... ۱۲۷
- تصویر ۳-۷۶- قسمتی از نگاره ی "سام زال را ترک میکند" منسوب به قدیمی شاهنامه شاه تهماسبی (اثباتی ۱۳۸۴: ۲۴۸)..... ۱۲۸
- تصویر ۳-۷۷- مجلس "داستان سیمرغ و زال" شاهنامه فردوسی (شریف زاده ۱۳۷۰: ۳۲۷)..... ۱۲۹
- تصویر ۳-۷۸- مجلس "سام به لانه سیمرغ و به نزد زال می رسد" شاهنامه شاه اسماعیل (شریف زاده ۱۳۷۰: ۲۸۵)..... ۱۲۹
- تصویر ۳-۷۹- "بردن سیمرغ زال را به خانه اش" منسوب به صادقی، شاهنامه فردوسی (آژند ۱۳۸۴: ۱۹۶)..... ۱۳۰
- تصویر ۳-۸۰- مجلس "زال و رودابه" شاهنامه میرزا صالح (شریف زاده ۱۳۷۰: ۳۲۴)..... ۱۳۱
- تصویر ۳-۸۱- مجلس "رسیدن سام و زال به یکدیگر" منسوب به محمدیوسف شاهنامه رشیدا (شریف زاده ۱۳۷۰: ۱۱۶)..... ۱۳۲
- تصویر ۳-۸۲- مجلس "زال در برابر قصر رودابه" از شاهنامه ی سال های ۹۸۳-۴ ق ۱۵۷۶م (ولش ۱۳۸۵: ۹۴)..... ۱۳۳
- تصویر ۳-۸۳- مجلس "زال در برابر قصر رودابه"، منسوب به صادقی، از شاهنامه ۹۵۵-۱۰۰۵ق (ولش ۱۳۸۴: ۱۵۱)..... ۱۳۴
- تصویر ۳-۸۴- "مجلس زفاف رودابه" آقا لطفعلی صورتگر شاهنامه داوری (غضبانپور ۱۳۷۶: ۸۳)..... ۱۳۵

- تصویر ۳-۸۵- مجلس "مجلس زفاف رودابه" عبدالحسین کربلایی حسن نقاش
(اولریش ۱۳۸۴: ۱۱۶)..... ۱۳۶
- تصویر ۳-۸۶- مجلس "مجلس زفاف رودابه" مصطفی (اولریش ۱۳۸۴: ۱۱۷)..... ۱۳۶
- تصویر ۳-۸۷- مجلس "نبرد رستم و اژدها" نسخه شاهنامه فردوسی مربوط به سال ۹۵۹ / ۱۵۵۱
(شایسته فر ۱۳۸۹: ۲۲)..... ۱۴۲
- تصویر ۳-۸۸- مجلس "کشته شدن اژدها به دست رستم" منسوب به محمد یوسف شاهنامه رشیدا،
(آژند ۱۳۸۵: ۹۱)..... ۱۴۲
- تصویر ۳-۸۹- مجلس "رستم در جنگ با اژدها"، منسوب به رضامصور شاهنامه شاهعباس دوم
(آژند ۱۳۸۵: ۱۰۳)..... ۱۴۳
- تصویر ۳-۹۰- مجلس "کشتن رستم اژدها را"، منسوب به صادقی‌بیک شاهنامه شاه اسماعیل
ثانی (آژند ۱۳۸۴: ۱۸۱)..... ۱۴۴
- تصویر ۳-۹۱- مجلس "نبرد اسفندیار و اژدها" شاهنامه تهماسبی www.metmuseum.org..... ۱۴۵
- تصویر ۳-۹۲- مجلس "نبرد اسفندیار با اژدها" مربوط به سیاوش گرجستانی و مراد دیلمی شاهنامه شاه-
اسماعیلی (شریف زاده ۱۳۷۰: ۲۹۰)..... ۱۴۵
- تصویر ۳-۹۳- مجلس "فریدون برای آزمون خصایل پسرانش به هیئت اژدها در می‌آید" آقا میرک
شاهنامه‌ی شاه تهماسبی (کورکیان ۱۳۷۷: ۳۸)..... ۱۴۶
- تصویر ۳-۹۴- مجلس "آزمون فریدون و پسرانرا و شکل اژدها شدن" شاهنامه
فردوسی (شریف‌زاده ۱۳۷۰: ۸۰)..... ۱۴۸
- تصویر ۳-۹۵- مجلس "گشتاسب کیانی پدر اسفندیار قبل از رسیدن به تاج و تخت در کوه سقیلا اژدهایی را
می‌کشد" علی‌اصغر (کورکیان ۱۳۷۷: ۶۱)..... ۱۴۹
- تصویر ۳-۹۶- مجلس "کشتن گشتاسب اژدها را به کوه سقیلا" منسوب به میرزاعلی (ولش ۱۳۸۴: ۷۶)..... ۱۵۰
- تصویر ۳-۹۷- مجلس "کشتن اسکندر اژدها را" نسخه برهان (نجفی ۱۳۱۴: ۵۶)..... ۱۵۰

- تصویر ۳-۹۸-مجلس "نبرد گشتاسب و اژدها" بمبئی (اولریش ۱۳۸۴: ۱۲۵) ۱۵۱
- تصویر ۳-۹۹-مجلس "کشتن گشتاسب اژدها" را به کوی سقیلا.منسوب به میرزاعلی قلی خویی (اولریش ۱۳۸۴: ۱۲۵)..... ۱۵۲.
- تصویر ۳-۱۰۰- مجلس "نبرد گشتاسب و اژدها" بمبئی تصویرگر علی اکبر (اولریش ۱۳۸۴: ۱۲۶)..... ۱۵۳
- تصویر ۳-۱۰۱- مجلس "نبرد گشتاسب و اژدها" تصویرگر استاد ستار (اولریش ۱۳۸۴ : ۱۲۷)..... ۱۵۳
- تصویر ۳-۱۰۲- مجلس "نبرد گشتاسب و اژدها" تصویرگر مصطفی (اولریش ۱۳۸۴ : ۱۲۷)..... ۱۵۴
- تصویر ۳-۱۰۳- مجلس "نبرد گشتاسب و اژدها" تصویرگر عبدالحسین کربلایی حسن نقاش (اولریش ۱۳۸۴: ۱۲۸)..... ۱۵۴
- تصویر ۳-۱۰۴- مجلس "خوان سوم کشتن اسفندیار اژدها را " آقا لطفعلی صورتگر شاهنامه داوری (غضبانپور ۱۳۷۶: ۸۷)..... ۱۵۵
- تصویر ۳-۱۰۵-مجلس "نبرد گشتاسب و اژدها" آقا لطفعلی صورتگر، شاهنامه داوری (غضبانپور ۱۳۷۶: ۸۷). ۱۵۵.
- تصویر ۳-۱۰۶- مجلس "کشتن بهرام اژدها را" شاهنامه اسماعیل الشیرازی (شریف زاده ۱۳۷۰: ۲۴۵) ... ۱۵۶..
- تصویر ۴-۱- تغییر حالت چشمان کلاهخود رستم در شرایط مختلف (صمدی ۱۳۸۸: ۳۹)..... ۱۵۹
- تصویر ۴-۲- (صمدی ۱۳۸۸: ۴۰)..... ۱۶۱

فهرست جداول

عنوان

صفحه

جدول ۱-۳- جدول تطبیقی مارهای روئیده بر شانه‌های ضحاک در شاهنامه‌های عصر صفوی و قاجار...۱۰۶

جدول ۲-۳- جدول تطبیقی تصاویر کلاه خود سیاوش در شاهنامه‌های صفوی و قاجار.....۱۲۳

جدول ۳-۳- جدول تطبیقی تصاویر سیاوش در شاهنامه‌های عصر صفوی و قاجار.....۱۳۸

فصل اول:

مقدمه و کلیات تحقیق

۱-۱- مقدمه

شعر و ادبیات فارسی که منبع غنی‌ای از آیین‌ها و اساطیر ایرانی است، در ایجاد غیرت ملی و دلبستگی نیاکانمان در درک عظمت تاریخی و فرهنگی این سرزمین تأثیر مستقیم دارد. نگارش و مصورسازی نسخ خطی و از این میان شاهنامه همواره مورد توجه حاکمان و هنرمندان نگارگر بوده، چرا که نگارش و تهیه نسخه‌ی شاهنامه یکی از سنت‌های ادبی-هنری ایران در طی قرون متمادی بوده‌است. همچنین شاهنامه به دلیل ویژگی حماسی‌اش در کانون توجه حاکمان و پادشاهان ایرانی قرار داشته و از آنجایی که حماسه از لوازم حفظ قدرت و ملک به شمار می‌آید، نسخه‌های متعددی از شاهنامه به دستور پادشاهان توسط بهترین نگارگران و زیردستانشان تهیه می‌شد و به ولایت‌های تحت حکومت پادشاهان ارسال می‌شد. سنت شاهنامه‌نگاری زمان صفویان به اوج خود رسید و نسخه‌های نفیس شاهنامه‌های مصور توسط نگارگرانی که نوابغ تاریخ نگارگری ایرانی شمرده می‌شوند، تولید شده است. در عصر قاجار، سنت شاهنامه‌نگاری همچون سایر هنرها به دلیل تحولات خاص سیاسی و اجتماعی و فرهنگی دچار تغییرات چشمگیری شد و بیشتر به صورت چاپ‌های سنگی جلوه پیدا کرد. در این پایان‌نامه با توجه به ویژگی‌های خاص شاهنامه‌نگاری دو دوره‌ی صفوی و قاجار، تلاش شده است تا پیش از هر چیز فضای هر دو دوره‌ی برای مخاطب نوشتار، ترسیم شود و از پی تصویرگری گویای هر دو دوره به تحلیل و تطبیق نگاره‌ها و عناصر اساطیری منتخب نگاره‌های آن دوره پرداخته شود.

مطالب این پایان‌نامه در چهار فصل تنظیم شده است. در فصل اول به کلیات تحقیق، بیان مسأله، روش تحقیق، و اهداف تحقیق پرداخته شده است. فصل دوم و سوم شامل بدنه‌ی اصلی تحقیق و ارائه‌ی اطلاعات و داده‌ها است. از آنجایی که مطالعه‌ی رویکردهای هنری در یک دوره بدون توجه به تحولات تاریخی و سیاسی و اجتماعی آن زمان نتایج روشنی در پی نخواهد داشت، در فصل دوم به توضیح و معرفی فضای سیاسی اجتماعی و هنری هر دوره پرداخته شده است.

فصل سوم به معرفی عناصر اساطیری شاهنامه، مطالعه‌ی تصویری نگاره‌های شاهنامه‌های هر دوره و تطبیق تصاویر با یکدیگر اختصاص یافته است.

فصل چهارم به ارائه‌ی یافته‌ها و تجزیه و تحلیل آنها اختصاص یافته است.

۱-۲- کلیات تحقیق

۱-۲-۱- تعریف مسأله و بیان سوالات تحقیق :

شاهنامه‌ی فردوسی همیشه میدانی گشاده و بسیار مناسب برای نگارگران در ارائه‌ی ذوق هنرآفرین آنها بوده‌است. توجه به عناصر اسطوره‌ای داستان‌های شاهنامه در میان هنرمندان نگارگر و حاکمان عصر صفوی به اوج خود رسید و سبب خلق آثاری با شکوه در زمینه‌ی نگارگری شاهنامه شد اما روند شاهنامه‌نگاری در عصر قاجار، به دلیل پیدایش تحولات خاص سیاسی، اجتماعی و فرهنگی در آن دوره، دچار تغییرات و ویژگی‌های به‌خصوصی می‌شود. با مطالعه‌ی تطبیقی عناصر اسطوره‌ای تصویر شده در دوره‌ی صفوی و قاجار، می‌توان به نتایج تازه از روند تحولات تصویرگری در شاهنامه دست یافت و لایه‌های جدیدتری از مفهوم نهفته در عناصر اساطیری تصویر شده در هر دو دوره را به روز افکند.

حال در اینجا سؤالاتی مطرح می‌شود که:

۱- چه عواملی در دوره‌ی قاجار باعث ایجاد تفاوت در نحوه‌ی تصویرگری نقوش اسطوره‌ای شاهنامه نسبت به دوره‌ی صفوی بوده است؟

۲- میزان خیال‌ورزی و خلاقیت نگارگر در ترسیم نقوش اسطوره‌ای شاهنامه، در کدام یک از دوره‌های صفویه و قاجار بیشتر بوده‌است؟

۱-۲-۲- فرضیه‌های تحقیق:

۱- نگارگری، شاهنامه‌نگاری و به طور کلی هنر در دوره‌ی قاجار به علت تأثیر فرهنگ و هنر غرب و همچنین رواج صنعت چاپ، نگارگری و تصویرگری دچار تحولات قابل توجهی شده و از سنت نگارگری نسل‌های پیشین فاصله گرفته‌است.

۲- میزان خیال‌ورزی و خلاقیت نگارگر عصر صفوی در ترسیم نقوش اسطوره‌ای شاهنامه بیشتر از خلاقیت نگارگر عصر قاجار بوده است.

۱-۲-۳- اهداف تحقیق:

مطالعه و معرفی شیوه‌ی تصویرگری عناصر اسطوره‌ای در شاهنامه‌های عصر صفوی و قاجار، بررسی تمایزات و تشابهات تصاویر هر دو دوره و همچنین بررسی تأثیرات فرهنگ غربی بر تصویرگری شاهنامه در عصر قاجار، از اهداف این تحقیق می‌باشد.

۱-۲-۴- روش تحقیق و گردآوری اطلاعات:

این تحقیق با روش توصیفی - تحلیلی انجام یافته و روش گردآوری اطلاعات به صورت مطالعه‌ی کتابخانه‌ای بوده است.

۱-۲-۵- جنبه‌های جدید بودن و نوآوری تحقیق:

نوآوری این تحقیق از جهت نحوه‌ی نگاه به عناصر اسطوره‌ای تصویرشده در مجالس نگارگری و بررسی تطبیقی یک به یک ویژگی‌های این عناصر در مجالس شاهنامه‌های عصر صفوی و قاجار بوده است.

۱-۲-۶- اهمیت و ضرورت موضوع تحقیق :

ضرورت و اهمیت بررسی نگارگری ایران به خصوص در زمینه‌ی تصویرگری شاهنامه که میراث ارزشمند کشورمان است، امری پوشیده نیست . از آنجایی که نگاره‌های هر دوره‌ای، بازتابی از فرهنگ، دانش و هنر آن جامعه بوده، مطالعه‌ی بصری نقوش اسطوره‌ای تصویر شده در دوره‌های با شکوه نگارگری ایران به خصوص دوره‌های صفویه و قاجار و مقایسه‌ی آنها با یکدیگر و تجزیه و تحلیل تفاوت‌ها و شباهت‌ها و تحولات پدید آمده در آنها، می‌تواند دیدگاه‌های جدیدی پیرامون ارزش‌ها و مفاهیم حکمی و اخلاقی کهن کشورمان را به ارمغان بیاورد.

۱-۲-۷- پیشینه‌ی تحقیق:

کتب بسیاری در زمینه‌ی شاهنامه‌نگاری موجود است که از جمله‌ی این آثار می‌توان نگاره‌های شاهنامه اثر آدل آدامووا، آلبوم شاهنامه اثر اولریش مارزلف، زبان تصویری شاهنامه اثر رابرت هیلنبرند، نامورنامه اثر سیدعبدالمجید شریف‌زاده، تصاویر شاهنامه‌ی فردوسی اثر هاجر صمدی و شاهنامه‌های ایران اثر سیدمحمدباقر نجفی را نام برد. در تمامی آثار ذکر شده، مجالس نگارگری شاهنامه‌های ادوار مختلف در ایران جمع‌آوری شده و از نظر تکنیکی و موضوعی مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته‌اند. در جستجو میان این کتب، اثری یافت نشد تا عناصر اساطیری مصور در شاهنامه‌های عصر صفوی و قاجار را به صورت جزء به جزء مورد مطالعه‌ی تطبیقی قرار داده‌باشد. در این رساله سعی شده‌است، تا چند عنصر اساطیری مربوط به شاهنامه‌ی فردوسی که مورد

توجه نگارگران دوره‌های صفوی وقاجار گرفته و مصور شده اند، انتخاب شده و مورد مطالعه‌ی تطبیقی قرار گیرند.

فصل دوم:

شاهنامه نگاری در دوران صفویه وقاجار

۱-۲- تاریخچه شاهنامه نگاری در ایران

نسخه‌نگاری و نساخی از دیرباز از جمله هنرهای ایران زمین بوده و میراث بزرگ ادبیات فارسی از طریق کتاب‌های خطی مصور به دست ما رسیده‌است. پس از رسمیت یافتن زبان فارسی در سده‌ی سوم هجری قمری مشهورترین نمونه‌ی اولیه و منظوم شاهنامه، توسط فردوسی شاعر در ۴۰۰ هجری قمری تحقق یافت و از آنجا که ظرفیت بسیاری برای همراهی متن و نقاشی داشت، از همان زمانی که نگارش یافت مورد توجه نقاشان و نگارگران مکاتب مختلف قرار گرفت و بارها تصویر شد. شاهنامه در سنت ایرانی فراتر از ادبیات گام بر میدارد و نوعی رساله‌ی سیاسی شده است که مفاهیمی چون تفاخر، اخلاقیات و مشروعیت را در خود نهفته دارد. مصورکردن شاهنامه در واقع جلوه‌ای از آرمان‌ها و

آرزوهای نخبگان حاکم در ایران زمین برشمرده می‌شد. تصاویر شاهنامه از طریق نمایش سبک زمانه و کاربرد جامه‌ها و لباس‌های معاصر و نیز شکل و شیوه‌ی معماری و کتیبه‌ها، بازتابی از کوشندگی‌های تاریخی افراد سلسله‌ی مورد نظر می‌شد که خود را در آینه‌ی سنت شاهانه‌ی ایران فرا می‌نمودند (آژند ۱۳۸۷: ۱۱۶). قدیمی‌ترین شاهنامه‌ی مصوری که تاکنون شناسایی شده مربوط به دوره‌ی سلجوقیان است. این شاهنامه که در یک مؤسسه‌ی شرق‌شناسی در هندوستان نگهداری می‌شود، معروف به شاهنامه‌ی «کاما» است. در قرن هفتم هجری، یعنی دوره‌ی ایلخانیان، شاهنامه‌نگاری رشد ویژه‌ای پیدا کرد. به دنبال ورود مغولان به ایران و ایجاد حکومت ایلخانی در این سرزمین، ایرانیان شروع به شناساندن فرهنگ و هویت خود به مغولان کردند. طبیعتاً در آن زمان بهترین عنصر برای حفظ هویت ایرانی شاهنامه بود. در ابتدا شاهنامه در اندازه‌های خیلی کوچک با نگاره‌های ریزنقش کار می‌شد اما بعد هنرمندان در سال ۷۳۵ شاهنامه دموت را که بهترین و مشهورترین نشانه‌ی رشد نقاشی در عصر ایلخانی بوده، به وجود آوردند. در مکتب شیراز هم ۴ شاهنامه قطع کوچک وجود دارد که همه در دوره‌ی آل‌اینجو پدید آمدند و بعد از این شاهنامه‌ها، دو شاهنامه در سال‌های ۷۷۱ و ۷۹۶ در دوره‌ی آل مظفر نگارگری شده‌اند. در دوره‌ی تیموریان، در شیراز و هرات نیز با رشد شاهنامه‌نگاری روبرو هستیم. از این شاهنامه‌ها یکی شاهنامه‌ی ابراهیم سلطان است که در شیراز کار شده و دیگری شاهنامه‌ی بایسنقری است که متعلق به هرات است و یکی از شاهکارهای هنر نگارگری ایران محسوب می‌شود. شاهنامه‌ی «محمد جوکی» برادر بایسنقر میرزا نیز، یکی از معروف‌ترین شاهنامه‌های مکتب شیراز است که هم‌اکنون در انجمن سلطنتی آسیایی لندن قرار دارد.

شاهنامه‌نگاری از این زمان به بعد در حد رشد یافته و پرورده ادامه پیدا کرد و در زمان صفویان به اوج خود رسید که شاید مهم‌ترین شاهنامه‌ی مصور این دوره، نسخه‌ی شاهنامه‌ی تهماسبی باشد. بالندگی در شاهنامه‌نگاری، تا دوران قاجار ادامه یافت که البته در این دوران شاهنامه‌نگاری بیشتر به صورت چاپ‌های سنگی جلوه پیدا کرد. از مهم‌ترین شاهنامه‌های مصور عصر قاجار، می‌توان شاهنامه‌ی داوری را نام برد.

۲-۲- زمینه فرهنگی و هنری عصر صفوی

خانواده‌ی صفوی، اگرچه به اندازه‌ی سلجوقیان از نظر نژادی و ساختار اجتماعی گرایش‌های ترکی نداشتند، اما تفکر مذهبی آنها قرابت خاصی با جنبش‌ها و نهضت‌های مشابه در ترکمانهای آناتولی و غرب آسیا داشت؛ با این تفاوت که دولت صفویان از نظر تشکیلات و سازمان‌بندی به‌ویژه در دوره‌ی سلطنت شاه عباس اول بسیار منسجم و متمرکز بود. به طوری که نه تنها از نظر اقتصادی اوضاع عمومی کشور رو به بهبودی رفت، بلکه از نظر فرهنگی - هنری ایران وارد دوره‌ی جدیدی از شکوه و عظمت شد (گودرزی ۱۳۸۴: ۴۷). شاه اسماعیل اول مؤسس سلسله‌ی صفویه بود و نسبش به